

BALKANLAR'DA TÜRK TASAVVUF EDEBİYATI'NA GENEL BAKIŞ

Mustafa KARA*

*Bosna'lı âlim Muhammed Tayyib OKIÇ'ı
vefatının 25. yılında rahmetle anarak...*

“Rivayet ederler ki, Prizren'de oğlan doğsa adından akdem mahlas korlar. Vardaryanicesi'nde doğan oğlan baba diyecek vakit Farisî söyler. Priştine'de oğlan doğsa diviti belinde doğar derler. Binaenalâzâlik, Prizren şair menbai, Yenice Farisî ocağı, Priştine kâtip yatağıdır” (Âşık Çelebi, Meşâiru's-şuarâ).¹

ÖZET

Avrupa kıtasının İslam'la tanışması Endülüs Emevîleri'nin faaliyetleri neticesinde çok erken bir dönemde olmuştur. XIV. yüzyılda Osmanlılar'la başlayan dönem ise varlığını sürdürmektedir. Avrupa'da, özellikle Balkanlar'da yaşayan İslam kültürünün mühim bir unsuru da tasavvufî hayatla ilgilidir. İslam dünyasında yaygın olan birçok tarikat bu bölgede kurulan tekkelerle yaşama imkanı bulmuştur. Sûfilerin yetiştirdiği insan, yazdığı eser, tercüme ettiği risale ve kurduğu dergahlarla bu “ahlak ve eğitim felsefesi” daha uzun yıllar yaşamaya devam etmeye aday görülmektedir.

* Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

¹ 1520'de Prizren'de doğan. 1572'de Üsküp'te vefat eden Âşık Çelebi'nin en meşhur eseri *Meşâiru's-şuarâ*'dır. Bursa'da yaşayan Seyyid Natta'nın torunu olan Âşık Çelebi bir müddet Bursa'da mahkeme katipliği ve Emir Sultan Vakfı'na mütevellilik yapmıştır. bk DİA, III, s.549.

SUMMARY

A General Overview of the Ottoman Tasawuf Literature in Balkans

Europe encountered with Islam in its early period, during Andalus Umayyads rule. Another period begun with the Ottoman Empire in the 14 th century which still maintains its influence. Islam in Europe especially in Balkans region is strongly related to the sufi tradition. The sufi orders which spread all over the Islamic world maintained their existence by tekkes founded in the region. This "moral and educational philosophy" seems to continue through sufis themselves, their writings, translations and tekkes founded by them.

Türk tasavvuf edebiyatını, Türkistan bölgesinin en meşhur sûfisi Ahmed-i Yesevî ile başlatmak adet olmuştur (ö. Yesi, 1166). Onun vefatından yaklaşık bir asır sonra Anadolu'da dünyaya gelen Yunus Emre ile bu edebiyat zirveye tırmanmıştır. (ö. 1320) Her iki sûfinin *Divan*'ı bölgelerindeki tasavvuf edebiyatının bereketli ve 'belirleyici' kaynağı olmuş, o gün bugün gücünden bir şey kaybetmemiştir.²

XIV. asır ortalarında Osmanlıların Gelibolu'dan Avrupa topraklarına ulaşmalarıyla birlikte Türk Tasavvuf edebiyatı da yeni bir zeminle tanışmış oldu. Daha önce Endülüs Emevileri, Avrupa'nın Güneybatı ucunda tasavvuf düşüncesini Arapça olarak terennüm ederken, bu defa aynı kıtanın Güneydoğusunda Osmanoğulları söz konusu tefekkürü Türkçe olarak insanlığa sunmaya başlamıştır.

Balkanların fethini muhteşem duygularla ifade eden şairimiz Balkanlıdır: Yahya Kemâl Beyatlı:

*Bin atlı, akınlarda çocuklar gibi şendik;
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!
Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle!
Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kaafilerle...
Şimşek gibi bir semte atıldık yedi koldan.
Şimşek gibi Türk atlarının geçtiği yoldan.
Bir gün dol dizgin boşanan atlarımızda
Yerden yedi kat arşa kanatlandık o hızla...
Cennette bugün gülleri açmış görürüz de
Hâlâ o kızıl hâtıra titrer gözümüzde!*

² Divan-ı Ahmed Yesevî, İst. 1299; Divan-ı Yunus Emre, İst. 1302.

*Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik,
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!³*

Mohaç Türküsü'nde ise, aşk, vuslat, fetih, gül, şehid, Allah'a giden yol, melek ve cennet bir aradadır.

*Bizdik o hücumun bütün aşkıyla kanatlı;
Bizdik o sabah ilk atılan safta yüz atlı.
Uçtuk Mohaç ufkunda görünmek hevesiyle,
Canlandı o meşhur ova at kişnemesiyle!
Fethin daha ilk ülkeyi parlattığı gündü;
Biz uğruna can verdiğimiz yerde göründü.
Gül yüzlü bir âfetti ki her pûsesi lâle:
Girdik zaferin koynuna, kandık o visâle!
Dünyaya veda ettik, atıldık dolu dizgin;
En son koşumuzdur bu! Asırlarca bilinsin!
Bir bir açılırken göğe, son def'a yarıştık;
Allah'a giden yolda meleklerle karıştık.
Geçtik hepimiz dört nala cennet kapısından;
Gördük ebedî cedleri bir anda yakından!
Bir bahçedeyiz şimdi şehitlerle beraber;
Bizler gibi ölmüş o yiğitlerle beraber.
Lakin kalacak doğduğumuz toprağa bizden
Şimşek gibi bir hatıra nal seslerimizden!⁴*

Osmanlı dönemi Tasavvuf düşüncesinin, Anadolu ve Balkanlar'la yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Dönemin sosyal ve siyasal şartlarına, coğrafyanın iktisadî ve kültürel durumuna göre farklılıklar varsa bile şu çizgi değişmemiştir: Ahmed-i Yesevî'nin mısralarında yer alan pek çok konuyu Yunus Emre tekrarlamış, aynı sadâ yüzlerce sûfinin himmet ve gayretleriyle Edirne, Sofya, Üsküp, Belgrat ve Bosna'da yankı bulmuştur.⁵ Dobruca Babadağ'da Sarı Saltuk, Macaristan Budin'de Gül Baba aynı kültürün bugün de ayakta olan şahitleridir.⁶

³ Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*: s.16-17

⁴ Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*: s.18-19

⁵ "25-28 Temmuz 2000 tarihinde Saraybosna'da yapılan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nca organize edilen 'Dördüncü Avrasya İslam Şurası'nda sunulan tebliğlerin bir kısmı bu kültür ile ilgilidir. Özellikle İlber Ortaylı'nın bildirisine bakılmalıdır. Ankara, 2001, s. 91-96. Ayrıca bkz. DİA, *Balkanlar* maddesi.

⁶ Rumeli topraklarında Sarı Saltuk'la ilgili menakıbları toplamak için dostu Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'yi görevlendiren 1459'da Edirne'de doğan, 1495'de gurbet diyarında Napoli'de vefat eden Cem Sultan'ı hayranlıkla ve rahmetle anmak gerekir. *Saltuknâme*, nşr. H. Akalın, Ankara 1987.

Konumuz açısından Balkanlar'ın bütününe bakıldığında şu söylenebilir: Bu bölge, vahdet-i vücud, melâmetiye gibi tasavvufî düşüncenin “derin konuları”na mimar yetiştirdiği gibi Bedreddiniye, Bektâşiye gibi “muhalif” seslere de zemin teşkil etmiştir. Bu dört terim biraz açılabilir:

1- Vahdet-i vücûd

Tasavvufî felsefenin temel konusu olan vahdet-i vücûd, bir çeşit, varlığı izah tarzıdır. Gerçek varlık olarak sadece Allah'ı gören bu sistemin lideri Endülüslü İbn Arabî (ö. Şam, 1240) kabul edildiği gibi, bu bakış açısının temel kitabı da onun *Füsûsu'l-Hikem* isimli küçük eseridir.

Bir çok dünya diline çevrilen, şerh edilen *Füsûs*'un Türkçe tercüme ve şerhini ilk defa gerçekleştiren derviş Bosnalı Abdullah'tır (ö. Konya, 1654).⁷ Bu şerhin sonuna 105 beyitlik uzun bir kaside ile vahdet-i vücûdu özetlemiş, aynı kasideyi Arapça'ya çevirerek Arapça *Füsûs* şerhinin sonuna ilave etmiştir. İlk ve son üç beyti şöyledir:

*Nefes urdı hüviyetten yine enfâs-ı Rahmânî
Maârif cevherin attı kenara bahr-ı Sübhânî*

*Zihî deryâ-yi mutlak kim âna yok ka'r ile gayet
Zihî bahr-ı hüve'l-Hak kim ânın yok hadd ü pâyânî*

*Anın mevc-i bihârından cemî' a'yân alur feyzî
Muhîtinden kenara ger temevvüc ide ummân*

...
*Selâmınla mükerrerem kıl ebed âl-i aba hakkı
Velâyet mazharı Düldül-i süvâr u şâh-ı merdânî*

*Hasan ile Hüseyin ü Fâtıma ervâhını cem'a
Doyur feyzinle ehl-i beyt olan hem cümle pâkânî*

*Cemâlinle dahi şâd it, cemî' ervâh-ı aktâbî
Visâlin âbına kandır ilâhî kalb-i hâssâmî⁸*

Aynı eseri Arapça şerh eden bir başka sûfî de Usturumcalı Bâlî Efendi'dir. (ö. Sofya, 1553) Bâlî Efendi'nin halifesi Filibeli Nûreddinzâde Musluhiddin Efendi'nin (ö. İstanbul, 1573) eserlerinden birinin adı *Risâle-i Vahdet-i Vücûd*'dur.⁹ Aynı konuya eğilen Filibeli bir başka şahsiyet, *Vahdet-*

⁷ Süleymâniye Küt. Şehit Ali Paşa Kit. Nu. 1244.

⁸ Abdullah Kartal, *Bursa'da Bosna'lı Bir Melâmî: Abdullah Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi*, UÜİFD, sy. 6, 1994, s.304,310.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s.171

i Vücûd ve Muhyiddin İbn Arabî isimli eserin sahibi İsmail Fennî'dir. (ö. İstanbul, 1946) Söz konusu eser 1928 yılında eski harflerle basılmıştır.¹⁰

2- Melâmetiye

Tasavvufi hayat ve düşüncede "öz"ü yakalayabilmek için tâcı, hırkayı, tekkeyi, zâviyeyi bir tarafa koyarak yürüyen dervişlerin yolu olan Melâmetiye'nin üçüncü devresinin pîri 1887 tarihinde Usturumca'da vefat eden Muhammed Nûru'l-Arabî'dir. Melâmetiye hareketini Türk tasavvuf tarihçileri üç devrede ele almaktadırlar.¹¹ Devirler ve önder şahsiyetler şunlardır:

I. devre Hamdun Kassar (ö. Nişabur, 884)

II. devre Dede Ömer Sikkinî (ö. Göynük, 1475)

III. devre Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. Usturumca, 1887)

Abdullah Bosnevî'den başka,¹²

Bosnalı Hamza Bâlî Efendi (ö. İstanbul, 1573)

Tırhalalı İdris-i Muhtefî (ö. İstanbul, 1615)

Peşteli Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. İstanbul 1624) ikinci devre Melâmiliği'nin mühim temsilcilerindendir.

Üçüncü devir Melâmiliği'nin pîri Muhammed Nûru'l-Arabî'nin yanında yetişen sûfilerin büyük bir çoğunluğu da bu bölgedendir. Aralarında *Vâridât ve Hikem-i Atâî*¹³ mütercimi, Niyâzî-i Mısırî'nin *Divan*'ı ve *İnsân-ı Kâmil* şârihi Ali Urffî Efendi gibi âlim ve âriflerin de bulunduğu meşhur halifeleri şöyle sıralanabilir:

<u>Adı</u>	<u>Doğum Yeri</u>	<u>Vefat Yeri ve Tarihi</u>
Abdurrahim Fedâî	Prizren	(ö. Mısır, 1303/ 1885)
Abdülahad Efendi	Üsküp	(ö. Üsküp, 1332/ 1914)
Hâfız Abdurrauf Efendi	Üsküp	(ö. Üsküp, 1340/ 1922)
Yunus Efendi	Priştine	(ö. Priştine, 1330/ 1912)
İsmail Efendi	Koçana	(ö. 1328/ 1910)
Ali Urffî Efendi	Gürice	(ö. Selanik, 1305/ 1887)
Salih Rifat Efendi	İştîp	(ö. İştîp, 1326/ 1908)
Hoca Mahmud Efendi	Üsküp	(öl. Hicaz, 1310/ 1892)

¹⁰ nşr. Mustafa Kara, İstanbul, 1991

¹¹ Geniş bilgi için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul, 1992.

¹² XVI. ve XVII. yüz yıllarda yaşayan Balkanlı sufiler için bak. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul, 2000; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul, 2001.

¹³ İÜ. Ktp., Ty. s. 849.

Fâik Mehmed Bey	Usturumca	(ö. Selanik, 1319/ 1901)
Hacı Süleyman Bey	Usturumca	(ö. Usturumca, 1307/ 1889)
Hacı Abdülkadir Bey	Usturumca	(ö. Tikveş, 1332/ 1914)
Ali Rıza Vasfî Efendi	Manastır	(ö. Manastır, 1331/ 1913)
Vehbi Efendi	Manastır	(ö. İstanbul, 1323/ 1905)
Hacı Maksut Efendi	Priştine	(ö. İstanbul, 1347/ 1929)

Bu insanlar ve halifeleri XX. yüzyılda Balkanlar'da ve ülkemizde Melâmî neşvenin yaşamasını temin etmişlerdir. Vardaryenicesi'nde doğan Kalenderî-Gülşenî bir çizgi takip eden Hayâlî Bey, (ö. Edirne, 1556) Alevî-Câferî bir neşveyi paylaşan Hayretî, (ö. Vardaryenicesi, 1534) nihayet değişik tekkelerden feyz alan Hersekli Ârif Hikmet de Divan Edebiyatı'nın en önde gelen şahsiyetlerindendir.¹⁴

1839'da Mostar'da doğan, Bosna ve Bursa'da yaşayan İstanbul, Yanya, Manastır, Erzurum, Kastamonu ve Cezayir'de Hukuk Dairesi reisliği yapan Ârif Hikmet 1903'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mehmet Âkif onun için yazdığı uzun mersiyede rind-meşrepliğini, ârif ve âşık yönünü de anlatmıştır:

*Gâh ney-pâre-i Mansûr gibi cûş ederek,
Duyurdu dem-i can-bahşımı yüksek yüksek.*

*Neydi Allah o enfâs, o kudsî nefehât,
Ki verirdi "ve nefahnâ" da olan rûha hayât.*

*Hele bezmindeki ezvâk...o bir âlem idi,
Öyle âlem ki durur yâdı gönülde ebedî.*

*Gâh sahban kesilip Ârif-i pâkîze-nijâd,
Bize yüz hutbeyi bir anda ederdi îrâd.*

*Gâh ihyâ ederek Hazret-i Muhyiddîn 'i
Hep Fütûhât gelirdi o zaman telkîni.*

*Ağlatır mev'iza-pîrâlîğa meyl eylerse
Güldürür nükteli bin sözle eğer söylerse.¹⁵*

¹⁴ bk. DİA, "Hersekli Ârif Hikmet" maddesi.

¹⁵ Ersoy, M. Âkif, *Safahât*, İst 1996, s.555.

3- Bedreddîniyye

Osmanlı asırlarının en renkli şahsiyetlerinden biri olan Bedreddin Simavî'nin hayatı ve davranışları gibi, kendisine nispet edilen Bedreddîniyye de sürekli olarak tartışmalara sebep olmuştur.

Medrese ve tekke ilimlerini en üst seviyede tahsil eden ender şahsiyetlerden biri olan Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin 1420'de Serez'de idam edilirse de fikirleri o gün bugün yaşamaya devam etmiştir.

Meslektaşlarının onunla ilgili kanaatlerini üç grupta toplamak mümkündür:

1- Bâtil bir fikrin peşindedir. Devletin tavrı doğrudur. Bu görüşte olan sûfilerin başında Balkanlar'da da yaygın olan Celvetiye'nin pîri Aziz Mahmud Hüdâî (ö. İstanbul, 1628) bulunmaktadır. Enteresandır şeyhin aleyhinde görüş beyan eden Bâlî-i Bosnevî'yi de aynı idare –başka sebeplerle- idam etmiştir.

2- Görüşleri doğrudur. Onu anlayamayanlar idamına hükmetmiştir. Bu görüşü savunan mutasavvıfların en eskisi Nakşibendiye'yi Türkistan'dan Osmanlı topraklarına taşıyan Abdullah İlahî'dir. (ö. Vardaryencesi, 1491) İlahî, onun tartışmalı eseri *Vâridât*'ı Arapça şerh eden ilk sûfidir.¹⁶

3- Doğrusunu Alîfâî bilir.

Değişik tarikatlara mensup insanlar onun fikirleriyle ilgilenmiş, *Vâridât*'a şerh yazmıştır. Nakşibendîye'ye mensup olan Köstendilli Süleyman Efendi (ö. Köstendil, 1819) *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn Simavî*'yi¹⁷ kaleme alırken, Ali Urfî Efendi (ö. Selanik, 1887) *Terceme-i Vâridât*'la, Nureddinzâde Muslihuddin Efendi *Şerh-i Vâridât*'la aynı alana hizmet etmiştir.¹⁸

Şeyh Bedreddin'in hayranlarından biri de Niyâzî-i Mısrî'dir. (ö. Limni, 1694) *Divan*'ında yer alan "Vâridât" redifli gazeli bunun en açık belgesidir:

Can kuşunun her zaman ezkârıdır Vâridât
Akl ü hayâlüm heman efkârıdır Vâridât

İşidicek adını duydu cânım dadını
Bildim ki âriflerün esrârıdır Vâridât

¹⁶ Keşfü'l-Vâridât, Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa Kit. nu. 1235. Hüdayî'nin ifadeleri için bk. Hasan Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiye Tarikatı, 98 vd.

¹⁷ İÜ. Ktp.,Ty. Nu. 3469.

¹⁸ Hediyetü'l-ârifin, II, s.436.Melametiye ve Şeyh Bedreddin konusunda geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, İst. 1998

*Sıdkıla gönüm sever görmeye cânım iver
Ânun için kim Hakk'um envâridur Vâridât*

*Ol dürr-i yekdânenün kadri bilinmez anun
Bu dil-i virânenün mi'mâridur Vâridât*

*Gerçi kütüb çok yazar ilm-i ledünden haber
Cümlesi bir bağçedir gülzâridur Vâridât*

*İlm-i Füsûs'la tamu odları söyünür kamu
Ânun yerinde biten ezhâridur Vâridât*

*Muhyiddîn ü Bedreddîn itdiler ihyâ-yı dîn
Deryâ Niyâzî Füsûs enhâridur Vâridât*

Muhammed Nuru'l-Arabî Afrika'da (Mısır) doğmuş, Avrupa'da vefat etmiştir. Şeyh Bedreddin ise Avrupa'da doğmuş, Asya ve Afrika'da yaşadıkdan sonra doğduğu topraklarda ahirete intikal etmiştir.

4- Bektâşiye

Hak mı batıl mı, ortodoks mu heteredoks mu sorularına muhatap olan tasavvufî cereyanlardan biri de Bektâşilik'tir. Daha çok Anadolu ve Bal-kanlar da yaygın olan Bektâşi neşve, Osmanlılar'ın Safevîler'le olan menfi ilişkileri sebebiyle her zaman gündemde olmuş, özellikle 1826'da Yeniçerilik'le birlikte kapatılması tarikatın illegalite boyutunu derinleştirmiştir. Bal-kanlar'da ve özellikle Arnavutluk'ta tutunabilecek bir ortam imkanı bulan bu tarikatla ilgili tartışmalar bugün de devam etmektedir. Tarikata ikinci kurucu şahıs (pîr-i sâni) kabul edilen Kızıl Deli Sultan tekkesi şeyhi Balım Sultan bir rivayete göre Dimetoka doğumludur. (ö. Hacıbektaş, 1516) Yüzyılımızda bu tarikat kültürü ile ilgili geniş araştırmalar yapan Bedri Noyan da¹⁹ Serezli'dir. (ö. Aydın, 1997) Rumelili Bektâşi dervişinin tavsiyelerini dinleyelim:

*Mürşide ermeyen Hakk'ı bilemez
Seni irşâd eden bir cân bulunur
Çöllerde kalmışlar yolun bulamaz
Bu yolu pek gözle, kervan bulunur
Eğerçi başında aklın var ise*

¹⁹ Noyan'ın araştırmaları *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik* adıyla seri halinde Ardıç yayımları tarafından neşredilmektedir. I. Cild 1998, II. Cild 1999, III. Cild 2000. Aleksandre Popoviç'in *Balkanlarda İslam* (İst. 1995) isimli çalışması genel İslam kültürüyle ilgili bilgi verirken Nathali Clayer daha çok tasavvuf kültürünü araştırmaktadır.

*Hak yoluna bezl et malın var ise
Geceler subha dek, derdin var ise
Bülbül gibi zâr et, gülşan bulunur*

*Eğer girer isen Hakk'ın yoluna
Aşık isen bakma sağ u soluna
Devlet kuşu şâyet konar koluna
Kulluğa bel bağla, sultân bulunur*

*Takagör başına melâmet tâcı
Kâbe'ye varmadan denilmez hacı
Olmak ister isen gürûh-u nâci
Her derde sabreyle, dermân bulunur*

*Su gibi meyledip her yana akma
Pervâne ver cânın odlara yakma
Aşkın gevherini deryâyâ atma
Var Âdem'den iste, ol kân bulunur*

*Hakk'a tâlip isen hizmet et pîre
Hâk eyle yüzümü süregör yere
İkiyi terk eden erişir bire
Cânından geçince cânân bulunur*

*Dinle gel cân ile Sırrı'nın sözün
Altın gibi kal ol, pâk eyle özüm
Düş gam vâdisine, sür yere yüzün
Sular gibi çağla, ummân bulunur.²⁰*

Bilindiği gibi her tarîkat her bölgede yaygın değildir. Ancak “Anadolu’da yaygın olanlar Balkanlar’da da yaygındır” ifadesini kullanmak mümkündür.

Ortak Kültür:

Bayramiye’ye mensup Yazıcızâde Mehmed Efendi’nin (ö. Gelibolu, 1451) *Muhammediye*²¹ isimli manzum eseri Osmanlı topraklarında yaşayanların ‘el kitabı’ olurken, kardeşi Ahmed-i Bîcân’ın (ö. Gelibolu, 1454) aynı

²⁰ Asıl adı Mehmed olan Sırrı, XIX. yüzyılın birinci yarısında Tekirdağ bölgesinde yaşamıştır, Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara, 1968, s. 471.

²¹ nşr. Âmil Çelebioğlu, Ankara, 1996.

özelliklere sahip olan *Envâru'l-âşikîn* adlı eseri 1624 tarihinde -çok dikkat çekicidir- Janos Hazi tarafından Macarca'ya çevrilmiş ve basılmıştır.²²

Velvetiye'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan, *el-Lâihatü'l-berkyyât* isimli eserinde bâzî âyet ve hadislerin tasavvufî tefsir ve şerhini yapan Atpazarlı Osman Efendi (ö. Magosa, 1691)²³ Şumnulu olduğu gibi, en meşhur halifesi İsmail Hakkı Bursevî (ö. Bursa, 1725) Aydoslu'dur.²⁴

Yüzden fazla esere imza atan Bursevî'ye göre İslam dünyasının öne çıkan merkezleri şunlardır: Şam, Bağdat, Kahire, Konya, Kıbrıs, Bursa, İstanbul, Edirne, Sofya.

Muhammediye, İsmail Hakkı tarafından *Ferâhu'r-Rûh* adıyla mensur olarak şerh edilecek ve Osmanlı toplumunda çok tutulan ve sevilen kitaplar arasına girecektir.²⁵

Halvetiye'ye mensup Bosna'lı Ali Dede (ö. Zigetvar, 1598) *Muhâdaratü'l-evâil*²⁶ ve *Havâtimü'l-hikem* adlı eserleriyle İbn Arabî neşyesini yaşatırken, hemşehrisi Sûdî, XVI. yüzyılda *Bostân*, *Gülistân* ve Hâfız'ın *Divan*'ı gibi dünya klasiklerini Türkçe'ye tercüme ediyordu(ö. XVI. yy).²⁷

Sâdiye'den Rusçuklu Zarîfî Ömer Dede (ö. Rusçuk, 1795) *Pendnâme* ve *Divan* sahibi bir şair olup, tarikatdaşı Âcizî Süleyman Efendi (ö. İşkodra, 1738) üç dilde eser veren bir dervıştır.

Selanik, Köprülü Sâdî Dergâhı şeyhi Murtaza Sükûtî'nin (ö. 1896) *Divan*'ında yer alan "kalmadı" redifli şiiri dinî, ahlakî ve sosyal konularla ilgili dikkat çekici tenkitleri de ihtiva etmektedir.²⁸

Fitneler itti zuhûr ehl-i nusret kalmadı
Beğ paşalar zulmiyle ehl-i himmet kalmadı

Bî-edebler buldu meydan hükûm-i dünyâ bu asır
Her birisi kavm-i Nemrud ehl-i şefkat kalmadı

Kadı, müftî, şeyh, derviş, hem ulemâ cümlesi
Rüşvetiyle oldu meşhûr ehl-i hikmet kalmadı

²² bk.DİA. "Envâru'l-Âşikîn" maddesi.

²³ bk. DİA. "Atpazarlı Osman Fazlı" maddesi.

²⁴ Divanı Murat Yurtsever tarafından neşredildi, İstanbul, 2000.

²⁵ Bulak 1252, İst. 1294. Eser, Bursa'da yaşayan Mustafa Utku tarafından sadeleştirilerek basılmıştır. (İst. 2000)

²⁶ Matbudur. Bulak 1300.

²⁷ Şerh-i Bostân, İst. 1288; Şerh-i Gülistân, İst 1249.

²⁸ Kütüphanemizdeki fotokopi nüsha, v.101b. Berlin nüshasının fotokopisi olan bu nüshayı hediye eden Yugoslavya'lı Şeyh Efendi Alaeddin Yayıntaş'ı rahmetle yâdedelim.

*Dîn u millet gâret oldu her hususta serteser
Tuğyan etti cümle âlem ehl-i izzet kalmadı*

*Ehl-i iman tenhalarda kendisin kılmış nihân
Nâmusun etmiş vikâye ehl-i hürmet kalmadı*

*Uzlet etmekten Sükûtî, gayri çâre yok bugün
Hıfzîder Huffâz-ı mutlak ehl-i gayret kalmadı*

Müellif Sûfiler:

Gerek nesir gerek nazım olarak eser veren Balkan sûfilerinin büyük bir yekün tuttuğunu söylemek mübalağa sayılmamalıdır. *Tezkire* kitapları, *Şakaik-i Nu'mâniye* ve zeyilleri tarandığında bu gerçek bütün açıklığıyla ortaya çıkabilir. İşte onlardan bir demet:

Adı	Doğum Yeri	Tarikatı	Vefat Yeri	Tarihi
Abdullah Bosnevî	Bosna	Melâmî	Konya	1054/1664
Abdullah Hulûsi Efendi	Gelibolu	Melâmî	İstanbul	1305/1887
Abdurrahim Efendi	Prizren	Melâmî	Mısır	1303/1885
Abdülhayy Efendi	Edirne	Celvetî	İstanbul	1117/1705
Abdülkerim Efendi	Edirne	Gülşen	Edirne	922/1584
Abdülkerim Efendi	İştîp	Halvetî	İstanbul	1015/1606
Abdülkerim Vardarî	Vardaryenicesi	?	?	XVII. yy.
Âcizî Süleyman Efendi	İşkodra	Sâdî	Prizren	1151/1738
Adlî Hasan Efendi	İştîp	Sünbül	?	1026/1617
Adnî Recep Dede	Siroz	Mevlevî	Belgrad	1100/1688
Ahmed Bîcân	Gelibolu	Bayrâmî	Gelibolu	858/1454
Ahmet Sarban	?	Bayrâmî	Hayrabolu	952/1545
Alemî Muhammed Efendi	Edirne	Nakşî	Edirne	1130/1717
Ali Dede Bosnevî	Bosna	Halvetî	Zigetvar	1007/1598
Atpazarlı Osman Fazlî	Şumnu	Celvetî	Magosa	1102/1691
Azmî Hüseyin Dede	Gelibolu	Mevlevî	Beyrut	1311/1893
Câhîdi Ahmed Efendi	Edirne	Uşşâkî	Çanakkale	1070/1659
Cemaledin Uşşâkî	Edirne	Uşşâkî	İstanbul	1164/1751
Enisî Recep Dede	Edirne	Mevlevî	Edirne	1145/ 1732
Fahrî Ahmed Efendi	Gelibolu	Celvetî	İstanbul	1214/1799
Fâik Muhammed Bey	Usturumca	Melâmî	Selanik	1315/1897
Fenâyî Mustafa Efendi	Şumnu	Celvetî	İstanbul	1115/1699
Gafûrî Mahmud Efendi	Gelibolu	Celvetî	İstanbul	1078/1667

Gavsî Ahmed Dede	Gelibolu	Mevlevî	İstanbul	1109/1697
Hasan Efendi	Yenişehir	Kübrevî	Kudüs	845/1441
Hüseyin Şirâzî	Şiraz	Halvetî	?	1000/1591
İdris-i Muhtefî	Tırhala	Melâmî	İstanbul	1024/1615
İsmail Hakkı Bursevî	Aydos	Celvetî	Bursa	1174/1724
Kabûlî Mustafa Efendi	Edirne	Rifâî	Edirne	878/1473
Kasmî Hasan Efendi	Bosna	Kâdirî	İzornik	1091/1680
Kurd Muhammed Ef.	Tatarpazarcığı	Halvetî	T.pazarcığı	996/1587
Lâmekânî Hüseyin Ef.	Peşte	Bayrâmî-Melâmî	İstanbul	1034/1624
Muhyî Efendi	Edirne	Gülşenî	Kahire	1014/1605
Müslim Efendi	Belgrad	Halvetî	Edirne	1166/1750
Nazif Hasan Dede	Yenişehir	Mevlevî	İstanbul	1277/1860
Nehrî Ahmed Efendi	Tekirdağ	Kâdirî	Tekirdağ	1182/1768
Nureddinzâde Muslihuddin	Ef.Filibe	Halvetî	İstanbul	981/1573
Ömer B. Hamza	Edirne	Zeynî	?	?
Ömer Fânî	Debre	Halvetî	İstanbul	1033/1622
P.Sâbir Muhammed Dede	Gelibolu	Mevlevî	Gelibolu	1090/1679
Salih Rifat Efendi	İştîp	Melâmî	İştîp	1326/1908
Sezâî Hasan Efendi	Mora	Gülşenî	Edirne	1151/1738
Sineçâk Yusuf Efendi	Vardaryenicesi	Mevlevî	İstanbul	953/1546
Sofyalı Balî	Usturumca	Halvetî	Sofya	966/1553
Süleyman Efendi	Köstendil	Nakşî	Köstendil	1235/1819
Şerefuddin Şuayb Ef.	Edirne	Gülşenî	Edirne	1329/1911
Şeyh Bedreddin	Simavna	?	Siroz	823/1420
Şuhûdî Muhammed Ef.	Babaeski	Halvetî	Babaeski	1126/1714
Vahdetî Osman	Üsküp	Celvetî	Edirne	1135/1722
Yazıcızâde Muhammed	Gelibolu	Bayrâmî	Gelibolu	855/1451
Yusuf Efendi	Şumnu	Nakşî	Edirne	1282/1865
Yusuf Sinan Efendi	Yanya	Sünbülî	Medine	979/1571
Zarîfî Ömer Efendi	Ruscuk	Sâdî	Ruscuk	1210/1795
Zâtî Süleyman Ef.	Gelibolu	Celvetî	Keşan	1151/1738
Zuhrî Ahmed Efendi	Nevrakop	Sinânî	Selanik	1165/1751

Seyyâh Dervişler

Balkan ülkelerinde yaşayan mutasavvıfların bir kısmı başka ülkelerden bu topraklara geldikleri gibi, Balkanlarda doğup büyüyen bazı dervişler de Osmanlı devletinin farklı şehirlerinde yaşamış ve hizmet vermişlerdir. Bir çok ülkeyi tanıma açısından en önde olanlardan biri de Şeyh Bedreddin'dir. Onun hayatının güzergâhı şöyle çizilebilir:

Simavna, Edirne, Bursa, Konya, Şam, Kudüs, Kahire, Mekke, Medine, Kahire, Tebriz, Kahire, Filistin, Şam, Halep, Konya, Tire, Sakız Adası, İzmir, Kütahya, Bursa, Gelibolu, Edirne, Bursa, Aydın, Edirne, İznik, (göz hapsi) Kastamonu, Sinop, Zara, Silistre, Dobruca, Deliorman, Serez. Üç kıtada “at oynatan” Şeyh Bedreddin vefatından sonra da “seyahat”a devam etmiş, kemikleri, vefatından beş yüz sene sonra sevenleri tarafından 1924 de İstanbul’a nakledilmiş, Çemberlitaş’taki mezara defnedilmiştir.

Balkan ülkelerinde doğup büyüdüğü halde diğer bölgelerdeki tekkelere mürşit olarak görev yapanlar da vardır. Bu duruma bir örnek olarak BURSA verilebilir. Mehmet Şemseddin’in *Yâdigâr-ı Şemsî* isimli eserine göre Bursa tekkelerinde postnişin olarak hizmet veren Balkanlı sûfiler şunlardır.²⁹

Adı	Tekkesi	Tarîkatı	Doğum Yeri	Vefatı
Ahmed Bedreddin	Atinalı Ali Rıza	Mısrî	Atina	1285/1868
Ahmed Efendi	İsmail Rûmî	Kâdirî	Usturumca	1155/1737
Ahmed Efendi	Karakâdî	Kâdirî	İştib	1070/1659
Ahmed Efendi	Kasab Cömert	Kâdirî	Vodina	1086/1675
Ali Efendi	Çarşamba	Halvetî	Tütünce	1326/1908
Ali Rıza Efendi	Atinalı Ali Rıza	Mısrî	Atina	1280/1863
Hasan Efendi	Emir Sultan	Kübrevî	Yenişehir	XV.yy.
Hayreddin Efendi	A. Paşay-ı Fenarî	Halvetî	Edirne	1017/1608
Hikmetî Mehmed Ef.	İsmail Hakkı	Celvetî	Rodosçuk	1165/1752
İsmail Hakkı	İsmail Hakkı	Celvetî	Aydos	1174/1725
Mustafa Efendi	Karakâdî	Kâdirî	İştib	1060/1649
Osman Necmüddin Ef.	Mir-i Bûdelâ	Nakşî	Hasköy	1326/1908

Beste ve Güfte

Bilindiği gibi medeniyetler ilim, fikir ve sanat üçlüsüyle oluşur ve gelişirler. Osmanlı medeniyetinde güzel sanatlar dünyasının en önde görünen dalları şiir, mûsikî ve hattır. Her üç sanat dalının hâmisi ise tekke ve dergâhlardır. Dervişleri atlayarak mûsikî tarihimizi yazmak imkan dahilinde olmadığı gibi şiir ve edebiyat tarihimizi de kaleme almak mümkün değildir.

Medeniyetimizin Rumeli toprakları büyük şair ve ediplere zemin teşkil ettiği gibi, mûsikî dünyasının şaheser bestelerine de ilham kaynağı olmuştur.

²⁹ Bursa Dergâhları; Yâdigâr-ı Şemsî, (nşr. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy) Bursa, 1997

XX. yüzyıl Türk edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olan ve:

*"Sönmez seher-i haşre kadar şî'r-i kadîm
Bir meş'aledir devredilir elden ele"*

Hikmetinin sahibi olan Yahya Kemal Beyatlı, (ö. 1958) ilk şiirini de Üsküp'teki Rifâî tekkesinin şeyhi Sadeddin Efendi'ye okutup tenkidini almış, yine bu şehrin Sâdî dergâhının selamlığının yapılmasına tarih düşmüştür.³⁰ Mısralarının büyük çoğunluğunda tasavvuf kültürünün izlerini görmek hiç de zor değildir. Sâmî Rıfat'ın (ö. 1932) bir şiirine nazîre olarak yazdığı *İthaf* adlı şiirde, tasavvuf dünyasının son yüzyıldaki zayıf durumunu özetlemiş, Horasan erlerinin taşıdığı meşalenin söndüğünü ifade etmiş, beklenti ve üzüntülerini dile getirmiştir:

*Fer almışken tulû-ı kibriyâdan
Bu gün bî-vâye kalmış her ziyâdan
Bu mülkün farkı yok bir tengnâdan
Niçin nûr inmiyor artık semâdan?
Bu şek, bağımda her gün gâh u bî-gâh
Dolaştım 'Hû' deyüp dergâh dergâh
Ümîd ettim ki bir pîr-i dil-âgâh
Desün 'destur!' mihrâb-ı hafâdan

Abâ var post var meydanda er yok
Horasan erlerinden bir haber yok
Uzun yollarda durdum hiç eser yok
Diyâr-ı Rûm'a gelmiş evliyâdan

Tecellîgâh iken binlerce rinde
Melâmet söndü Şark'ın her yerinde
Bu devrin gerçi son sohbetlerinde
Nefes'ler dinledik sâz-ı Rızâ'dan

O yerler işte Bağdat, işte Âmid
Bugün her şûleden mahrûm, câmid,
O yerlerden gelen son yolcu Hâmid
Haberdâr olmaz olmuş mâverâdan

Bu manzûmenle ey üstâd-ı hoşkâm
Ali'den doldurup iksîr-i ilham
Leb-i uşşâka sundum öyle bir câm
Ki yoğrulmuş türâb-ı Kerbelâ'dan³¹*

³⁰ Yahya Kemal Beyatlı, *Hatıralarım*, İstanbul, 1976, s. 96.

³¹ Beyatlı, *Eski Şiirin Ritü-garıyla*, İstanbul, 1974, s. 125

Selânik doğumlu Nâzım Hikmet (ö. Moskova, 1963) gençliğinde Mevlâna'ya âşıktı:

*Sararken alnum yokluğun tâcı
Gönülden silindi neşeyle acı
Kalbe muhabbette buldum ilâcı
Ben de mürîdinim işte Mevlâna*

*Ebede set çeken zulmeti deldim
Aşkı içten duyduğum Arş'a yükseldim
Kalbden temizlendim huzûra geldim
Ben de müridinim işte Mevlâna³²*

Gümülcineli Sabahattin Âli'nin ise (ö. 1948) gönlünü kaptırdığı mutasavvıf Abdülkadir Geylânî idi:

*Kalplere serptiğin kıvılcımlardan
Bir ışık yanyor ya Abdülkadir...
Gönüller zâtını bize aşk sunan
Bir ilâh tanıyor ya Abdülkadir...*

*Bilirsin gönlümün ne duyduğunu
Karşında tekrâra hâcet yok bunu
Benliğim önünde ululuğumu
Dâimâ anıyor yâ Abdülkadir...*

*Başımız önünde geliyor yere
Işıklar dağıttın sen gönüllere
Pâk tarikatına giren bir kere
Seni nûr sanıyor ya Abdülkadir...
Ulviye nûruyle bizleri besle
Uğrunda ölelim biz de hevesle;
'Sabah'ın kalbi bu tâze 'nefes'le
Berâber kanıyor yâ Abdülkadir...³³*

Mûsikî dünyamız genellikle tekkelerden beslendiği için mûsikîşi-naslarımızla dervişlerimiz aynı kişilerdir. Hânende ve sâzendelerimiz değişik tarikatlara mensup iseler de daha çok Mevlevî yolunu tercih etmişlerdir.

³² Nâzım Hikmet, *İlk Şiirleri*, İstanbul, 1998, s. 80.

³³ Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "Tasavvufî Şiirin Gücü" UÜİFD, sy. 9, s. 107 vd.

Selânikli Mevlevî Necip Dede (ö. 1883) başka bestelerinin yanında hemşehrisi Kenan Rifâî (ö. İstanbul, 1950)'nin bazı güftelerini de bestelemiştir.³⁴

Büyük Türk tarihçisi Müneccimbaşı Ahmed Dede, Selânikli olup bu şehirdeki Mevlevîhâne'de Ahmed Dede'nin yanında çilesini tamamlamış, daha sonra Mekke Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur. Şiirlerinde "Âşık" mahlasını kullanan Müneccimbaşı'nın *Risâle-i Mûsikîyye* adlı bir eseri de vardır.³⁵

Yenişehir-i Fenar'da doğan Giriftzen Âsım Bey de Mevlevî'dir. (ö. İstanbul 1929) Bu gün zevkle dinlenen şu şarkıların bestekâridir:

*Hâbgâh-ı yâre girdim arz için ahvâlimi
Bir perişan hâlini gördüm umuttum hâlimi*

...
*Cânâ rakîb-i handân edersin
Ben bî-nevâyı giryân edersin*

...
*Sana ey cânumun cânu efendim
Kırıldım, küstüm, gücendim*

Geçen yüzyılın en büyük şahsiyetlerinden biri, 7 yaşında iken hafız olan Tanburî Ali Efendi de Midilli doğumludur (ö. İzmir 1890). Bestelerinden bazıları şu mısralarla başlamaktadır:

Ceyhun arayan dîde-i giryânımı görsün

...
Öyle sermestim ki idrâk etmezem dünyâ nedir?

...
*Anlatayım hâlimi dildâra ben
Derd-i firâka arayım çâre ben*

...
Dil harab-ı aşkınam sensin sebab berbâdıma

...
*Her bir bakışında neş'e buldum
Ben gözlerinin esîri oldum*

...
*Sayd eyledi bu gönlümü bir gözleri âhû
Bend eyledi zencîre beni sünbül-i giysu*

...

³⁴ İlâhiyât-ı Kenan, Haz. Yusuf Ömürlü, Dinçer Dalkılıç, İst. 1988, s. 97.

³⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Müsiki Ansiklopedisi*, Ankara, 1974, II, s. 88

*Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı?*³⁶

1885'de Tırnova'da doğan, Ahmed Âmiş Efendi'den feyz alan, *Lugatçe-i Felsefe* (1927), *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli* (1928), *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin-i Arabî* (1928), *Hakikat Nurları* (1949) gibi felsefi-dinî bir çok eserin yazarı olan İsmail Fennî (Ertuğrul) un dikkat çekici yönlerinden biri de bestekârlığıdır. Baharın hayat verici güzelliğini anlatan şu uşşâk beste onundur:

*Yaz geldi çiçeklerle yüzü güldü zeminin
Günden güne gitmekte gamı kalb-i hazînin
İhyâ edelim biz de heman bezm-i safâya
Yok fâidesi derd-i dile âh u enînin*³⁷

Alış-Veriş

Balkanlarda yetişen bir çok derviş Anadolu topraklarında hizmet verdiği gibi, Diyâr-ı Rûm'da doğup büyüyen bazı sûfiler de Rumeli topraklarında mesleklerini icra etmişlerdir.

Bu kültürel alış verişin en renkli sahnelerinden biri *Mevlid* ile ilgilidir. XV. yüzyılın başında Bursa'da Ulucâmi'nin imamı Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınan *Mevlid*, son altı asrın en yaygın Türkçe kitaplarından bir tanesidir.

Dînî kültürleri farklı, dînî hayatın çok değişik noktalarında bulunan milyonlarca insan size şu beyti ezber okuyabilir:

*Allah âdın zikr edelim evvelâ
Vâcib oldur cümle işte her kula*

Dînî-mistik hayatın vazgeçilmez metinlerinden biri olan *Mevlid*, Arapça, Çerkezce, Rumca, Kürtçe, Tatarca'ya tercüme edildiği gibi Arnavutça ve Boşnakça'ya da çevrilmiştir.

Bu gün ülkemizde, doğum, ölüm, evlenme gibi değişik gün ve olaylar sebebiyle okunan *Mevlid* ile ilgili en geniş araştırma - ne güzel tecellidir ki- Bosnalı bir âlime aittir: Muhammed Tayyip Okıç (ö. 1977). Araştırmanın başlığı şöyle: "*Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercümeleri*".³⁸

Okıç'ın araştırmalarına göre Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini kısmen veya tamamen Boşnakça'ya çeviren kişiler şunlardır:

³⁶ a.g.e, I, s. 46.

³⁷ a.g.e. I, s. 263.

³⁸ Atatürk Ü.İİFD, Erzurum, 1976. sy. 1, s. 17

1- Hafız Salih Gaseviç. (ö. Akova 1899) Üsküp'te 1879 yılında basılan bu tercümede *Vesiletü'n-necât*'in velâdet ve mi'rac bahirleri tercüme edilmiştir. Bosna'da en çok tutulan ve okunan metin budur.

2- Mahmud Caferoviç. Dubrovnik İslam Cemaatı imamı Mahmut Caferoviç 1941 senesinde bu şehirde *İzahlı ve Duâlı Halk Mevlidi (Narodni Mevlud sa Objasnjenjem i Dovam)* isimli eseri neşretmiştir.

3- Muharrem Dizdaraviç. (öl. Trebinye, 1905) Muhammed Rüşti mahlasıyla yazılan *Mevlid*, özellikle Hersek halkı arasında yaygınlık kazanmıştır.

4- Arif b. Mustafa Bosnevî. 1911 yılında yapılmış olan bu tercüme *Mevlidu's-şerifi'n-Nebevî bi'l-lisani'z-zarifi'l-Bosnevî* adını taşımaktadır. Aynı yıl İstanbul'da basılmıştır.

5- Hafız Saîd Zenunoviç. (ö. Byelniya 1932) *Mevlid veya Allah'ın En Büyük ve En Son Elçisi Olan Muhammed'in Vilâdeti* adını taşıyan bu tercüme 1929 yılında Saraybosna'da basılmıştır.

6- İbrahim Zikrî Bosnevî. (ö. Ujitze 1769) 1838 de tamamlanana bu şerhin adı *Mevridü'l-vusûl fi mevlidi'r-Rasûl*'dür.³⁹ Zikrî, Halvetî'dir ve *Divan*'ı vardır.

Bosnalı âlim Okiç, makalesinde Arnavutça tercüme hakkında da bilgi vermiştir. XVIII. yüzyıl yazarı Hasan Zuko Kamberî ile XIX. yüzyıl müellifi Korçalı İsmail Floçi'nin metinlerini görmediği için bu eserin orijinal mi yoksa Süleyman Çelebi'den tercüme mi olduğu konusunda bir şey söylememiştir. Ancak Süleyman Çelebi'den tercüme edilen iki metin hakkında bilgi vermiştir.

1- Ürgünlü Ali Rıza Efendi. (ö. XIX. yy) *Terceme-i Mevlid alâ Lisani Arnavud* isimli bu eser İstanbul'da 1878 de basılmıştır. Bir çok defa tabedilen bu eser Gaseviç'in Boşnakça tercümesiyle birlikte Titograd'da 1972 yılında Karadağ Cumhuriyeti İslam Câmiası tarafından neşredilmiştir.

2- Vuçitırnlı Muhammed Tahir. *Manzûmetü'l-Mevlid fi Efdali'l-Mevcûd bi Lisâni'l-Arnavud* ismini taşıyan bu eser 1900 lu yılların başında İstanbul'da basılmıştır.

Bu eserlere Bursalı Mehmed Tâhir de işaret etmiştir.⁴⁰

Muhammed Tayyip Okiç, konu ile ilgili dikkat çekici bir hatırasını da nakletmektedir:

Mevlid cemiyetleri, bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi, Bosna'da da kökleşmiş dinî bir an'ane haline gelmiştir. Bilhassa gençlerin, Kur'ân-ı Kerim hatimlerinden sonra en çok karşılaştıkları merasim, Mevlid cemiyetle-

³⁹ bk. Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e. II, s. 177.

⁴⁰ a.g.e., II, s. 222.

ri olmuştur. Rahmetli validem –Türkçe bilmediği halde- Süleyman Çelebi Mevlidini, gerek kadın Mevlid cemiyetlerinde dinlemek, gerek hareketli taş basma Mevlid’leri okumak suretiyle, zamanla ezbere öğrenmiştir. Bir vesile ile Ankara’ya geldiğinde, komşularla sohbet ederken, söz Mevlid’den açıldı. Kendisi hemen oracıkta Süleyman Çelebi Mevlid’inden bir bahrı gayet kolaylıkla ezberden okuyuvermiştir. Dinleyenler bunu hayretle karşıladılar. Türkçe Mevlid’le paralel olarak Hâfız Salih Gaşeviç’in Boşnakça tercemesini de ezber biliyordu. Dinî mekteplerimizde de yıllık Mevlid merasimleri parlak bir şekilde yapılırdı. Böylece küçük yaştan itibaren, Süleyman Çelebi Mevlidi ve onun Boşnakça tercemesi ile ünsiyet kesbettiğimiz gibi, Mevlid’e ve dolayısıyla Ulu Peygamberimiz’e olan sevgimiz arttı. Paris’teki Türkoloji hocamız müteveffa Profesör Jean Deny, bir vesile ile ders esnasında Süleyman Çelebi ve Mevlid’den bahsederken, Mevlid’in hakikaten bir şaheser, müellifinin ise iyi, son derece samimi ve ince ruhlu bir şâir olduğu hükmünü verdiğinde, bundan gurur duymuştum. Kendisi bu nevi merasimlere ehemmiyet verirdi. Mevlid’in dışında, bilhassa Balkanlar’da, âdet haline gelmiş ve ekseriya bir ölünün ruhuna ithafen tertib edilen ‘tevhid’ cemiyetleri üzerinde durmuştur. Onun bahis ettiği tevhidler, Bulgaristan Müslümanlarında an’ane haline gelmiş merasimlerdir (bu tevhidlerin bir çeşidi olarak da ‘Yetmiş Bin Tevhid’ -ki bu Türkçe ta’biri de oralarda olduğu gibi kullanılmaktadır- keza sık sık tertib edilmektedir) ki, Bosna müslümanları arasında da halâ devam etmektedir. (Bugün dahi Bosna ve Yugoslavya’nın Müslümanlarla meskun diğer mıntıkalarında Mevlid merasimi çok yaygındır. İki ayda bir çıkan Meşihat-ı İslâmiye organı olan ‘Glasnik’ ile İslam Din Görevlileri Cemiyeti -Cemiyet-i İlmiye- organı olan ve on beş günde bir çıkarılan ‘Preporod’ dergisinin hemen hemen her sayısında Mevlid törenlerine mahsus resimli yazılar neşredilmektedir: hele yeni inşa edilen veya tamiri biten eski camilerin açılışı vesilesiyle Mevlid merasimi vazgeçilmez hale gelmiştir).⁴¹

SONUÇ

XX. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatının en meşhur isimlerinden biri de –Mehmet Akif Ersoy gibi- babası Arnavut olan Cısr-i Mustafa Paşa (Tsaribrod) doğumlu Rıza Tevfik Bölükbaşı’dır (ö. 1949)

Balkanlar’ın 1912’deki acıklı halini derin bir üzüntü ve hüznle anlatan “*Acıklı Ana*” adlı şiiriyle yazımızı tamamlıyoruz:

⁴¹ Okıç, a.g.m. Balkanlardaki İslamlaşma olaylarına elli sene önce AUIFD’inde yayınlanan makaleleriyle dikkat çeken şahsiyetlerden bir de Okıç idi. Bk. *Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva*, sy.I, 1952. *Bir Tenkidin Tenkidi*, sy.IV, 1952

Yüce Balkanlar'ı duman bağlamış,
Gene mi gurbetten kara haber var?
Seher vakti burda kimler ağlamış?
Çemenzâr üstünde tâze çiğler var!

Ufukta iz gördüm kızıl bayraktan,
Dumanlar ağıyor nemli topraktan;
Tekbir sadâları gelir uzaktan
Hudud boylarında sanki mahşer var.

İnliyor bir şehit rûhu derinde,
Yara var toprağın birçok yerinde;
Ümitsiz açılan çiçeklerinde
Ne reng ü bü kalmış, ne tâb ü fer var!

Neş'eler bu bezmi terk edip gitmiş
Sel almış bu bağı târumâr etmiş.
Kan bataklığında beslenip bitmiş
Soluk, pembe, dilber bir Neylüfer var.

Başında kargalar dönüp uçuyor,
Bende garip hisler gelip geçiyor;
Yürürken vücûdum yere göçüyor,
Her adım başında tâze makber var.

Ne bu hayâletler?.. Kim bu dolaşan?..
Kim bu at üstünde hendekler aşan?..
Kim bu -deli gibi- her yana koşan?
Bu mezâristanda ne çok asker var?

Bu müthiş manzara nedir, yâ Rabbi?
Cilve-i kahrının nedir sebebi?..
-Mahşere muntazır bir mevtâ gibi-
Karşımda yıkılmış bir de minber var.

Korkup titriyorum bu menhûs yerde;
Nazlı ümitlerin meşriki nerde?..
İçinde gezdiğim virânelerde
Zihnime dokunan bir fikr-i şer var.

Güneşe bakarsam sönüp soğuyor,
Rûhumda bir uzun gece doğuyor.

*Yâ Rabbi! Bu zulmet beni boğuyor,
Hangi ufuklarda nûr-i seher var?*

*Yaslı gecelerin ağır gölgesi
Sındırıp susturmuş burda herkesi.
Mezarlıkta yalnız bir kadın sesi
İnliyor... Galiba gene sefer var.*

*Gül yüzü süzölmüş cevri ü elemenden,
Yüreği üzülmüş âh-ı nedemden,
Yaralı bağrında tığ-i sitemden
Pençe pençe donmuş hûn-i ciğer var.*

*Dereler gam almış durgunluğundan,
Tan yeri kızarmış vurgunluğundan
Bu kara hummanın yorgunluğundan
Şive-i hüsnünde hâlâ eser var!*

*Tanıdım sesinden, zavallı kadın!
Dillerde destandır her zaman adın.
Bilirim...şerefle doğdun, yaşadın,
Söyle destânını dinleyenler var!*

*Senin göz yaşların rûhuma akar
Zehirdir, içimi kavurur yakar.
Uzaklara niçin dalıp da bakar?
Elâ gözlerinde neden keder var?*

*Neler geldi –söyle!..- garip başına
Sebep ne dinmeyen bu göz yaşına?..
Bak şu beş asırlık mezar taşına
Onda bir mücevher tâc-ı zafer var!..*

*Sen doğurdundu hep o cevherleri,
Cihâna ün salan dilâverleri.
Belli bile değil bugün yerleri
Bunda anlaşılmaz sır-ı kader var.*

*Kurban etmek için evlâd doğurdun
Kara toprakları kanla doyurdun!..
En hücrâ yerinde şu vîran yurdun
Adları belirsiz binlerce er var!..*

*Ben o mezarları çiğnedim, gezdim,
Düşündüm, beynimi pençemde ezdim.
Can evimde katil ağrular sezdim,
Böğrümde şimdi bir zağlı hançer var.*

*Her nefes aldıkça beni saplıyor,
Yaşlı gözlerimi duman kaplıyor.
Yetimler derdini bende topluyor,
İçimde kanayan gizli bir yer var.*

*Benim vurgum rûhum kanasın varsın,
O kandan gün doğup şafak ağarsın.
Uğrunda can veren evlâda yarsın,
Ona sînen gibi nerde siper var?..*

*Koymunda göz yumdu civan erkekler
Zehr-i kâtil oldu tatlı dilekler,
Vîrân saçakları kaygular bekler;
Olan oldu lâkin bundan beter var.*

*Mâtemle tükenip yorulan benim!
Darbe-i kahr ile kırılan benim!..
Cephede kalbinden vurulan benim!
Bende can çekişen (meçhul nefer) var!.*

*Ümid-i feyz iken aşkın dilimde,
Ye 'se düştüm âhîr, her emelimde.
Bed-mest-i mâtemim, titrek elimde
Acı göz yaşıyla dolu sâger var.*

*Bahtımın sunduğu câm-i serşârı
İçtim, seyrederken o lâlezârı;
Öldürdü neş 'emi zehr-i humârı,
Bende şimdi onmaz bir derd-i ser var.*

*Hey Rızâ şu uzun gam destânını
Dinleyen besteler her figânını
Şi 'rinde vatanın kabristânını
Dolaşıp ağlayan bir derbeder var.⁴²*

⁴² Hilmi Yücebaş, Filozof Rıza Tevfik, İst. 1978, s.367-371. Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik*, Ank. 1986, s.47 vd.

ZEYL:

Balkan'lı Şair Dervişlerden Hikmetli Beyitler:

Kemâleddin Perrî/ Mevlevî/ Manastır/ ö. İstanbul, 1937

Sarıldık dâmen-i ihsânına bir kâmil-i asrın
Ebu'l-vakt-i cihân zanneyledik ibn-i zemân gördük
Gönül medhûş olur Perrî, semâından, safâsından
*Der-i Hümkâr'ı biz, ehl-i dile dâru'l-emân gördük*⁴³

Sofyalı Bâlî Efendi/ Halvetî/ Usturumca/ ö. Sofya, 960/ 1552

Çün nasîb oldu ezel, meyhâne-i aşkın bana
Geçmişim hayf u recâdan mâsivâ neyler bana
Hür-ıaynın düşme dâm-ı zülfüne zâhid gibi
*Geç hevasından behiştin maksad-ı aksâyı gör*⁴⁴

Zarîfî Ömer Efendi/ Sâdî/ Ruscuk/ ö.1210/ 1795

Kendüiden uluya rağbet eyle gil
Hem kelâmı bil edeble söyle gil
Ulu kadrin fehmi iden olur ulu
*Gözleyen âdâb u erkânın yolu*⁴⁵

Fahrî Ahmed Efendi/ Celvetî/ Şarköy/ ö. İstanbul, 1214/ 1799

Nüş idüb câm-ı enelhak'da hüve'l-hak bâdesin
Küntü kenz esrârın ârif, evliyâ ister gönül
"Nahnu akrab" nağmesin gûş eyleyelden Fahriyâ
*Bâğ-ı vahdet gülsitânında nevâ ister gönül*⁴⁶

Câhidî Ahmed Efendi/ Uşşakî/ Edirne/ ö. Kilidbahir, 1070/ 1659

Câhidî vasl olmak diler yârına
Aldanub kalmaya dünyâ varına
Pervâne-veş yanub aşkın nârına
*Mevlâm didârını görmek murâdım*⁴⁷

Hulûsî Efendi/ Celvetî/ Usturumca/ ö. 1167/ 1753

Şehâ, hunrîzi gamzen zahmını bîmar olandan sor
Perîşan hâtırî dilbeste-i dildâr olandan sor

⁴³ İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1980, II, s. 856.

⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e, I, s. 42

⁴⁵ a.g.e, I, s. 109.

⁴⁶ a.g.e, I, s. 141

⁴⁷ a.g.e, I, s. 53.

. *Hulûsî remzi çokdur nüsha-i aşkın hakîkatta*
*O terkîbin beyânın vâkıf-ı esrâr olandan sor*⁴⁸

Abdülkerim İştibî/ Halvetî/ Melâmî/ ö. İstanbul, 1015/ 1606
Gel beru ey tâlib-i Hak matlab-ı a'lâyı gör
Cümle varlıktan geçüb ol Zât-ı bî -hemtaşı gör
Hû şarâbından içub mest oldum ise sûfiyâ
*Ayn-ı vahdetle nazar kıl sırr-ı ev- ednâyı gör*⁴⁹

Zâtî Süleyman Efendi/ Celvetî/ Gelibolu/ ö. Keşan, 1151/ 1738
Dilâ, keyfiyyet-i aşkı yürü meyhor olandan sor
İçub vahdet şarâbını ebed mahmûr olandan sor
Enelhak sırrını Zâtî riyâset ehline sorma
*Ânu sen dâr-ı dildâra bugün Mansûr olandan sor*⁵⁰

1751 Zührî Ahmed Efendi/ Halvetî/ Sinânî/ Nevrekop ö. Selânik, 1165/

Tarîk-i Hakk'a girdinse azimet râh-ı yabandır
Gönül şehrine irdinse ganimet hadd ü pâyândır
Talebkârsan dilârâya nazar kıl şer'-i garrâya
*Cehd kıl hükmün icrâya şer'at bahr-i ummândır*⁵¹

Sineçak Yusuf Efendi/ Mevlevî/ Gülşenî/ Vardaryenicesi/ ö. İstanbul, 941/ 1534

Kiminin dünyâ merâmı kiminin ukbâdır
Yûsuf'un sensin merâmı iki âlemde fakat
Erbâb-ı muhabbet bizi Yûsuf bilür ammâ
*Ashâb-ı hased gözüne ey dost Sinan'ız*⁵²

1901 Fâik Muhammed Efendi/ Melâmî/ Usturumca/ ö. Selânik, 1319/

Tâ ezelden Fâik-i bî-çâre âşıkdır sana
Kıl şefâat lütfidup al kemteri senden yana
Rûz-i mahşerde cemâl-i pâkini göster bana
*Zât-ı pâkin ehl-i aşkın sevgili cânâmısın*⁵³

⁴⁸ a.g.e, I, s. 133.

⁴⁹ a.g.e, I, s. 120.

⁵⁰ a.g.e, I, s. 73.

⁵¹ a.g.e, I, s. 78.

⁵² a.g.e, I, s.80

⁵³ a.g.e, I, s. 143.

Kâimî Hasan Efendi/ Kâdirî/ Bosna/ ö. İzornik, 1091/ 1680
Hayât-ı câvidan remzin hakikatle bilen dirsem
*Hızır-veş âb-ı hayvânı karanlıkda içenden sor*⁵⁴

Habîbe Hanım/ Mevlevî/ Hersek/ ö. İstanbul, 1308/ 1890
Ümîd-i merhamet kılmak abesdir senden ey kâfir
Seni bî-din demişlerdi ezelden yokdur îmânın
Habîbe, bî -devâ derdden halâs olmak da müşkildir
*Ümîd etmez esîr-i derd olanlar gayri dermânır*⁵⁵

Hakkı Paşa/ Mevlevî/ İşkodra/ ö. İstanbul, 1313/ 1895
Başka bir hâlet verir sermest-i bezm-i vahdete
Neş'e bahşâ-yı safâdır meclis-i rindâne ney
Bende-i Monlâ-yı Rûm' um çok mudur Hakkı eğer
*Her nefes demsâz olursa bu dil-i nâlâne ney*⁵⁶

Lâmekânî Hüseyin Efendi/ Melâmî/ Peşte/ ö. İstanbul, 1034/ 1624
Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca
Dik tut gözünü gönlüne, gönlün göz olunca
İnkârı ko, dil destisini ol çeşmeye tut, dur
*Ol âb-ı safâ -bahş ile bu desti dolunca*⁵⁷

Şu mısra ve ikazlar da onundur:

Ey tâlib-i Hakk
Nedir bu sen ben
Bu akl u bu dil
Bu cân u bu ten

...

Ko ikiliği
Bir ile bir ol
Birliğe yetip
Geç ikilikten

Celâl Paşa / Mevlevî/ Siroz/ ö. İstanbul, 1321/ 1903
Câhil ikbâl ü saâdetle yaşar dînyâda
Ömrü mihmetle geçer kesb-i kemâl eyleyenin

⁵⁴ a.g.e, I, s. 148

⁵⁵ İbnülemin Mahmud Kemal, a.g.e. II, s. 465.

⁵⁶ a.g.e, I, s. 487.

⁵⁷ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e, I, s. 191.

*Âh eğer böyle ise kaide ukbâda dahi
Yanarım hikmet-i icâdına icâd edenin⁵⁸*

Yanyalı Yusuf / Nakşî/ ö. Yanya, 1245/ 1829
*Oldur talebkâr-ı Huda vakt-i seher bîdâr olan
Bulur safâ ender-safâ vakt-i seher bîdâr olan
Şemm eyler ol cân bûyını bulbül gibi eyler figân
Arzusu Hakdır bî-güman vakt-i seher bîdâr olan⁵⁹*

Esad Dede/ Mevlevî/ Selânik/ ö. İstanbul, 1329/ 1911
*Sürmez isen sivâyı sen hâne-i dilinden
Görmez safâyı rûhum mir'ât-ı dil mükedder
Â lemleri adem bil meyil etme sivâyâ
Terkeyle cüstücûyu herşeyi bil mukadder⁶⁰*

Fâzıl Paşa/ Mevlevî/ Bosna, ö. İst. 1300/ 1882
*Hazret-i Molla gibi varken ulu sultânımız
Fâzılâ! Şâhân-ı gayre ihtiram etmek de güç⁶¹*

Fâik Bey/ Nakşî/ Manastır/ ö. İstanbul, 1317/ 1899
(mezar taşına şu rubâînin yazılmasını vasiyet etti)
*Ben mu'terif-i acz u kusûrum yâ Rab
Âlüde-i çirkâb-ı şurûrum yâ Rab
Yâ Rab! Kerem u lutfuna düşdüm şimdi
Bir mülteci-i ism-i gafûrum yâ Rab..⁶²*

⁵⁸ İbnülemin Mahmud Kemal, a.g.e., I, s. 219

⁵⁹ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., I, s. 203

⁶⁰ İbnülemin Mahmud Kemal, a.g.e., I, s. 326

⁶¹ a.g.e., I, s. 370.

⁶² a.g.e., I, s. 357